

**ՀԵՐՈՍԻ ԿԵՐՊԱՐԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԴԻ ԱՂԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ԱՐՁԱԿՈՒՄ
(20-ԸՆԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍ-21-ԸՆԴԱՐԻ ՄԿԻՋԲ)**

Հայտնի է, որ Խորհրդային Միությունում գեղարվեստական գրականությունը ևս գտնվում էր որոշակի կաղապարների մեջ, և գրողները ստիպված էին ստեղծագործել պարտադրված գրական ուղղությունների շրջանակներում (սոցիալիստական ռեալիզմ) և կերտել թույլատրելի հերոսի կերպարներ: Այս ամենը բնականաբար արտացոլված էր նաև խորհրդային շրջանի ադրբեջանական գրականության մեջ: 1950-ական թվականների ստեղծագործություններում հիմնական կերպարներից է հակաբոլշևիկյան, հակախորհրդային արտաքին և ներքին ուժերի դեմ պայքարող մարդը: 1950-ականներից հետո գեղարվեստի թեմա է դառնում նաև տոտալիտար կարգերում ապրող մարդը և նմանատիպ ստեղծագործություններում առաջին պլան է մղված հերոսի սոցիալ-քաղաքական գործունեության ոլորտները, իսկ հերոսի ներքին մտորումները, բարոյա-հոգեբանական վիճակը մղված է երկրորդ պլան⁶⁸⁸: Խորհրդային Ադրբեջանի մի շարք գրողներ (Ս. Ռահիմով⁶⁸⁹, Մ. Հուսեյն, Մ.Իբրահիմով⁶⁹⁰, Ա. Վելիև) իրենց ստեղծագործություններում հերոսների միջոցով առաջ էին քաշում այն թեզը, որ մարդու բնավորության հիմնական գծերը կապված են այն սոցիալական միջավայրի հետ, որին նա պատկանում է:

Արդեն 1970-ական թվականներին հերոսի կերպարը գրականության մեջ աստիճանաբար ենթարկվում է որոշակի փոփոխությունների. գրողներն իրենց ստեղծագործություններում փորձում են հերոսին դարձնել ավելի ժամանակակից և ժողովրդական: Այդպիսի կերպարների ենք հանդիպում ադրբեջանցի գրող Մ. Սուլեյմանլիի «Ձայն»⁶⁹¹ ստեղծագործության մեջ. գործողությունները զուգահեռաբար տեղի են ունենում գյուղում և քաղաքում, որտեղ ամեն ոք կործանված է յուրովի, որտեղ հոգևոր արժեքները տեղ չունեն, որտեղ հոգու աղքատությունն ուղիղ համեմատական է կենցաղի աղքատությանը:

Այս թվականների գրական հերոսի սոցիալ-քաղաքական ազատության գաղափարը փոխարինվում է անհատական, գաղափարական ներքին ազատությամբ: Եվ եթե 1950-1960 ական թվականներին հերոսի ներքին զգացական աշխարհը երկրորդային էր գրական ստեղծագործություններում, ապա 70-ական թվականներին այն դառնում է առաջնային: Եվ այդ ներքին ազատության համար պայքար մղող հերոսը շատ հաճախ հեռանում է իր «ես»-ից⁶⁹²: Ահա այսպիսի օրինակ են ադրբեջանցի գրող Անարի գրական հերոսները. նրա «Տանջանքների խիղճը» ստեղծագործության մեջ վառ արտահայտված են հերոսի հուզումները, տանջանքները: Հերոսը, աշխատելով տոտալիտար կարգերում (և դառնալով հենց այդ նույն կարգերի գոհը), դեմ առ դեմ է կանգնում իր խղճին և սկսվում է հերոսի ներքին պայքարն արտաքին ազդակների դեմ⁶⁹³: Անարը իր ստեղծագործություններում շատ հաճախ է կիրառում սիմվոլիկա, ընդլայնում «ժամանակ» հասկացության սահմանները՝ դիտարկելով այն փիլիսոփայական սահմանումների ենթատեքստում: Ժամանակը նրա ստեղծագործություններում հանդես է գալիս որպես

⁶⁸⁸ Гаджиев А., В поисках героя, Баку, 1981.

⁶⁸⁹ Rahimov S., Saçlı, Bakı, 1960.

⁶⁹⁰ Ibrahimov M., Pərvanə, Bakı, 1971.

⁶⁹¹ Süleymanlı M., Səs, Bakı, 1971.

⁶⁹² Латынина А., Форма для мысли; Литературное обозрение, № 7, Москва, 1979.

⁶⁹³ Гулиев Г., Рубежи прозы, Баку, 1982, с. 85.

առանձնահատուկ և անփոխարինելի կերպար: Այդպիսի ստեղծագործություններից են «Վրացական ազգանուն»⁶⁹⁴, «Տաքսին և Ժամանակը»⁶⁹⁵, «Ես, Դու, Նա և հեռախոսը»⁶⁹⁶ և այլն: Անարն իր գրականության մեջ շատ հաճախ օգտագործում է նաև մեկ այլ հնարք. նա պատմական տարբեր իրադարձությունների նկարագրության միջոցով է արտահայտում իր ժամանակակից իրականության մասին մտորումները: Այսպես, օրինակ՝ «Հեքիաթ լավ փառիշահի մասին»⁶⁹⁷ ստեղծագործության մեջ, դիմելով այլաբանական մեթոդին, ծաղրելով փառիշահին և այդ շրջանին բնորոշ բարքերը, իրականում ծաղրի է ենթարկում սոստալիտար կարգերը⁶⁹⁸:

ԽՍՀՄ փլուզումը, անկախ Ադրբեջանի հռչակումը, լարված ներքաղաքական վիճակը, Արցախի պատերազմը լուրջ փոփոխություններ մտցրեցին քաղաքական և հասարակական կյանքում, որոնք էլ, բնականաբար, ազդեցություն ունեցան գրականության վրա: Աշխատասիրության, հավասարության, ազգերի եղբայրության, երջանկության և «վարդագույն» իրականության թեմաներն իրենց տեղը զիջեցին նորերին. խորհրդային շրջանի կոմունիստական պաթետիկայով հերոսի կերպարի փոխարեն առաջ եկան նորերը: Վերացան նաև գրական ուղղությունների պարտադրանքները, սակայն դա իր հետ ստեղծեց նաև որոշակի քառս, և այն բոլոր ադրբեջանցի գրողները, որոնք խորհրդային շրջանում երազում էին գաղափարական ազատության մասին, այժմ ստանալով այդ ազատությունը, հայտնվում էին խառնաշփոթ վիճակում, երբեմն ճգնաժամ ապրում: Խորհրդային շրջանում հայտնի ադրբեջանցի գրողների մի մասն անգամ դուրս է գալիս ասպարեզից, իսկ մի մասն էլ, փորձելով ենթարկվել ժամանակի թելադրած պահանջներին, կտրուկ փոխում է ստեղծագործությունների թեմատիկան և հերոսների կերպարները: Նորանկախ Ադրբեջանում ասպարեզ են մտնում նոր գրական գործիչներ՝ իրենց նոր մոտեցումներով: Այդպիսի գրողներից են Ռաշադ Մեջիթը, Էլչին Հուսենբեյլին, Գյունել Անարզըզը, Բալախանը և ուրիշներ: Նորանկախ պետության գրականության կապանքներից զուրկ վիճակը երկար չի տևում և շուտով սոցիալիստական ռեալիզմին գալիս է փոխարինելու ազգայնամոլությունը, հաճախ՝ ծայրահեղական դրսևորումներով: Ադրբեջանական պետության կողմից սկսեց նոր հերոսի կերպարի պարտադրում, հերոս, որը պայքարում է «անհավատների» դեմ, որը լի է այլազգիների՝ հատկապես հայերի նկատմամբ ատելությամբ: Եվ եթե 1960-80-ական թվականների ադրբեջանական գրականության մեջ հերոսը որևէ այլ ազգի նկատմամբ բացահայտ ատելություն չէր տաճում, ապա 1990-ականներին, ելնելով «ազգային շահերից» և քաղաքական իրավիճակից, ադրբեջանցի գրողներն իրենց հերոսներին օժտում են ատելությամբ, անհանդուժողականությամբ: Գրականության հիմնական կերպարն է դառնում չար, ագրեսիվ ազգայնամոլը:

Նկատենք, որ եթե 1990-ական թվականների սկզբին վերափոխված այս կերպարները նոր-նոր էին ներմուծվում, ապա արդեն 1995-1996 թվականներից սկսած այլազգիների նկատմամբ թշնամական վերաբերմունք ունեցող, ագրեսիվ հերոսը դառնում է ադրբեջանական գրականության հիմնական կերպարներից: Այս փաստը, հավանաբար, կապված է Լեռնային Ղարաբաղի պատերազմում Ադրբեջանի պարտության հետ: Բացի այդ, այս ամենը վկայում են, որ նախ պաշտոնական քարոզչությունը շատ նպատակային և լայնամասշտաբ էր արվում, և այն, որ այդ քարոզչությունը դրական ընկալում էր գտնում ադրբեջանական հասարակության լայն շրջանակներում:

⁶⁹⁴ Anar, Gürcü familyası, <http://www.anar.az/?menu=42>

⁶⁹⁵ Anar, Taksi və vaxit, Bakı, 1999.

⁶⁹⁶ Anar, Mən, sən, o və telefon, <http://www.anar.az/?menu=45>

⁶⁹⁷ Anar, Yaxşı padişahın nağılı, <http://www.anar.az/?menu=44>

⁶⁹⁸ Урнов Д., Многозначительность по инерции, Литературная газета, Москва, 04. 08. 1971.

Սկզբնական շրջանի հակահայկական և ազգայնամոլական էլֆորիայից հետո, սկսեցին ի հայտ գալ հատուկենտ գրական ստեղծագործություններ, որոնցում գրողները փորձում էին իրենց կերպարներին փոքր-ինչ այլ կերպ ներկայացնել: Այսպես, օրինակ՝ հետաքրքիր է Գյունել Անարզըզի «Ծառը»⁶⁹⁹ ստեղծագործությունը, որտեղ գործողությունները կատարվում են Բաքվի ջարդերի ժամանակ: Ստեղծագործության հերոսները չունեն անուններ, հստակ չեն նկարագրությունները և միայն ներկայացվող փաստերից, վարք ու բարքից է հնարավոր հասկանալ, որ վեպի հերոս տղան աղբբեջանցի է, իսկ աղջիկը՝ հայ: Ստեղծագործության մեջ կերպար է նաև Ծառը: Առաջին հայացքից թվում է, թե ստեղծագործությունը սիրո պատմության նկարագրություն է, որը ազգային տարբեր պատականությունների և քաղաքական իրավիճակի պատճառով դժբախտ ավարտ է ունենում. աղջիկը, տեսնելով, թե տղայի ազգակիցները ինչպես են վարվում հայերի հետ, լցվում է ատելությամբ, հեռանում տղայից և դժբախտ պատահականության բերումով մահանում է: Իսկ տղան էլ, իսկապես սիրելով աղջկան, ինքնասպանություն է գործում՝ կախվելով հենց այն ծառից, որը ողջ ընթացքում նրանց սիրո վկան էր եղել: Պատկերելով սիրո պատմություն՝ գրողն իրականում հերոսների միջոցով ներկայացնում է երկու հարևան ժողովուրդների հարաբերությունների կտրուկ փոփոխությունները: Ծառը ստեղծագործության մեջ խորհրդանշում է իրականությունը, որը միանգամից, ըստ հեղինակի, արհեստականորեն և դաժանաբար կտրվում է, իսկ հերոսների դժբախտ ճակատագրերի օրինակով, փորձում է բարձրացնել Աղբբեջանում մինչև օրս էլ արգելված մի խնդիր: Այս տեսանկյունից հետաքրքիր է նաև մեկ այլ աղբբեջանցի գրող Չինգիզ Աբդուլլայի «Վերջին պատի քարերը»⁷⁰⁰ ստեղծագործությունը: Գործողությունները տեղի են ունենում միաժամանակ մի քանի երկրներում՝ Աղբբեջանում, Ռուսաստանում, Գերմանիայում: Ստեղծագործության մեջ քննվում են խորհրդային կարգերի փլուզումից հետո Հարավային Կովկասում տիրող քաղաքական դրությունը, ժողովուրդների վիճակը և այլն: Ողջ ստեղծագործության մեջ գրողը նկարագրում է, թե ինչպիսի բարեկամական հարաբերություններ ունեն հայերն ու աղբբեջանցիները սեփական հայրենիքներից հեռու: Գրողը բազմիցս արդարացիորեն շեշտում է, որ Բաքվից հայերի հեռանալուց հետո նկատելիորեն ընկել է քաղաքի մշակութային զարգացվածության աստիճանը: Իր հերոսներին նա օժտել է խաղաղասիրության, այլ ոչ ընդգծված ազգայնամոլության հատկանիշներով:

Ինչպես գիտենք, խորհրդային շրջանում արգելված էր համարվում նաև կրոնական թեման: Անկախացումից հետո Աղբբեջանում կրոնի նկատմամբ վերաբերմունքը ևս փոխվում է, և դա կապված է նաև այն հանգամանքով, որ այդ պետությունը իր արտաքին քաղաքականության վեկտորներից մեկն ուղղում է դեպի իսլամական աշխարհ: Կարևոր խնդիր է դառնում 70 տարվա դադարից հետո աղբբեջանցիների շրջանում արթնացնել կրոնական հիշողությունը և դրա համար օգտագործում են նաև գեղարվեստական գրականության հնարավորությունները: Խրախուսվում են կրոնական թեմատիկայով գրված ստեղծագործությունները: Կրոնական մոտիվներով է գրված օրինակ՝ Էլչին Սաֆարիի «Թթենու շուրջ»⁷⁰¹ ստեղծագործությունը, որտեղ գովերգվում է Սուհամեդի և Աիշայի սերը, նրանց երջանկությունը:

Ընդհանրացնելով՝ կարող ենք փաստել, որ խորհրդային շրջանի աղբբեջանական գրականության գլխավոր հերոսի կերպարը, ճիշտ է, ավելի կաղապարված էր կոմունիստական գաղափարախոսությամբ, իսկ գրողները պարտավոր էին իրենց

⁶⁹⁹ Anarqızı G., Ağac, Bakı, 2006.

⁷⁰⁰ Абдуллаев Ч., Камни последней стены, <http://www.bukvaved.net/detektiv/26153-kamnimposlednejmsteny.html>

⁷⁰¹ Сафарлы Э., Вокруг тутового дерева, <http://kitabxana.net/cgi-sys/suspendedpage.cgi>

ստեղծագործությունները տեղավորել սոցիալիստական ռեալիզմի շրջանակներում, սակայն այդ կերպարը միննույն ժամանակ իր մեջ կրում էր բազմաթիվ դրական հատկանիշներ: Արդեն անկախ Ադրբեջանում գրողները և գրականությունը չստացան լիակատար ստեղծագործական ազատություն. կոմունիստական գաղափարախոսության փոխարեն առաջ եկան ծայրահեղ ազգայնամոլական շեշտադրումները, իսկ հերոսների կերպարները հիմնականում դարձան բացասականի կրողներ և քարոզողներ: Այս ամենը ևս մեկ անգամ ապացուցում է, որ Ադրբեջանում գրականությունը վերին աստիճանի քաղաքականացված է և նրանում գերիշխում է ադրբեջանական ղեկավարության կողմից պարտադրված ազգամիջյան թշնամանքը:

**THE REVISION OF THE HERO'S CHARACTER IN THE MODERN AZERBAIJANI PROSE
(THE SECOND HALF OF XX BEGINNING OF XXI CENTURIES)**

Diana Karapetyan

(Summary)

This article is about the genre and thematic particularities of the post-soviet period Azerbaijani literature. In the article the main characteristic features of the works of Soviet Azerbaijani authors (Anar, M. Ibrahimov, A. Veliev and others) from 1950 until the collapse of USSR are reviewed. And as we see the specific features of their heroes corresponding to the moral and psychological situation of their time became the subject of drastic changes after achievement of independence and in the period of Karabakh war.